

ROZHLADY

K systematickému výskumu cyrilských a latinských písomných pamiatok*

Šimon Marinčák

Abstrakt

Systematický výskum východnej duchovnej kultúry bol dlhé roky na Slovensku na pokraji záujmu, preto sa jej úloha na kultivácii slovenského národa nepoznala. Poznanie dejín Slovenska a jeho kultúry tak naberalo jednostranný rozmer a závery iných súvisiacich disciplín (napr. etnologických, historicko-kulturologických, alebo sociologických) mohli dôjsť k mylným, prípadne nepresným záverom. Úlohu takéhoto výskumu na seba prevzal Slavistický ústav Jána Stanislava, ktorý v spolupráci s ďalšími kľúčovými inštitúciami už roky úspešne báda na tomto poli a vykazuje pozoruhodné výsledky.

Kľúčové slová

cyrilský, latinský, výskum, pamiatka, rukopis

Veľkomoravskí Slovania sa prijatím kresťanstva v 9. storočí zaradili medzi dobové najvyspelejšie kultúry v Európe. Kresťanstvo prijali od misionárov z Bavorska, avšak o čosi vyše päťdesiat rokov neskôr navštívili Veľkú Moravu tiež bratia Konštantín a Metod. Tí priniesli písmo, ktorého grafémy dokázali pokryť celú širokú škálu zvukov, ktoré jazyk Slovanov obsahoval. Zároveň poskytli Slovanom prvé texty v ich ľudovom jazyku, čím sa ten stal literárnym. Tým zasadili počiatky vyspelej slovanskej písomnej kultúry, ktorá sa v ďalších storočiach vyvinula do ohromných rozmerov.

Aj po zániku Veľkej Moravy na prelome 9. a 10. storočia slovanská kultúra, ktorú medzi Slovanmi zasadili členovia misie z Konštantínopolu, kontinuálne pretrvávala. Jej sila sa začala oslabovať v 13. a na začiatku 14. storočia, po mongolských vpádoch a po tom, ako anjouovci prevzali v Uhorsku moc. Kým arpádovský dvor udržiaval s východorímskym cisárstvom živé kontakty, nový dvor aplikoval politiku obratu smerom k latinskému Západu.

Následne bola veľkomoravská kultúra u Slovákov oživená kolonizáciou na Valašskom práve, pri ktorej boli územia, vyprázdnené mongolskými vpádmi a rôznymi vojnami a epidémiami, osídlené prišelcami z oblasti na Východ od uhorských hraníc. Tí boli poväčšine príslušníkmi východného (byzantského) obradu, čím oživilí prítomnosť východnej kultúry na tomto území.

Slovensko sa počas histórie formovalo ako etnicky, jazykovo a obradovo zmiešané územie. Hoci je vďaka tomu vďačným objektom výskumu viacerých vedných disciplín, východnej kultúre sa nevenovala takmer žiadna z nich a skúmali sa takmer výlučne kultúrne aspekty prináležiace kultúre západnej Európy. Môžeme to pozorovať pri publikáciách venujúcich sa dejinám hudby

* Štúdia je súčasťou riešenia projektu APVV-14-0029 – Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia.

na Slovensku, ale aj pri väčšine publikácií venovaných architektúre, maliarstvu, či literatúre. Preto pre lepšie poznanie komplexnosti územia Slovenska a jeho obyvateľov je potrebný porovnávací výskum z viacerých oblastí, a síce etnografie, sociológie, jazykovedy, kulturológie, musí sa prihliadať nielen na materiálnu kultúru, ale aj na duchovnú.

Výskum a odkrývanie jednotlivých faktov a súvislostí je pomerne zložité a nedá sa uskutočniť bez základného výskumu zameraného na archívny a terénny výskum. Zozbierané materiály je následne potrebné skúmať a pri ich interpretácii je najdôležitejšie zasadiť ich do správneho historicko-kultúrneho kontextu. Takémuto výskumu sa v súčasnosti už dlhšie venuje vedecký tím Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV v Bratislave (ďalej SÚJS) v spolupráci s Pápežským východným inštitútom (*Pontificio Istituto Orientale*) v Ríme (ďalej PIO) a s Centrom spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach (ďalej CSVZML). Hlavným prvkom tejto spolupráce je systematický výskum histórie, literatúry, kultúry a jazyka v prostredí východného Slovenska, kde sa prelína západná kultúra s východnou.

Všetky tri inštitúcie majú stabilnú vedeckú základňu, ktorú rozvíjajú už od svojho vzniku. SÚJS sa už dlhé roky systematicky zaoberá zberom písomných pamiatok staršej slovenskej literatúry, ktoré následne skúma, digitalizuje, pri výskume interpretuje, prípadne publikuje ako prameň. Táto inštitúcia sa tak stala našou najvýznamnejšou, čo sa týka uchovávanía literárnych a kultúrnych informácií o živote našich predkov, najmä však o interakcii konglomerátov *slavia latina* a *slavia orthodoxa*. Vytvára tak predpoklady na ďalšie štúdium duchovnej a materiálnej kultúry národov žijúcich na dnešnom Slovensku a napomáha odkrývaniu doteraz neznámych a zahalených udalostí z našich dejín.

Na druhej strane PIO, inštitúcia, ktorá od prvých desaťročí 20. storočia poskytuje zázemie pre štúdium a výskum kresťanského Východu na celosvetovej úrovni, si za dobu svojej existencie vybudovala povesť bašty vzdelania a informácií o východných kresťanských cirkvách. Počas celého obdobia sa v nej dopĺňala knižná základňa, ktorá tak dnes patrí medzi najväčšie na svete.

CSVZML ako vedecký inštitút sa zaoberá výskumom *in locu*, na pomyslenej hranici medzi kresťanským Východom a Západom. Spolupráca týchto troch inštitúcií sa ukázala nielen logickou, ale dokonca veľmi efektívnou. Spolupráca umožnila výmenu informácií, spoločné podujatia, spomedzi ktorých azda najvýznamnejšími sú spoločné vydania najdôležitejších písomných pamiatok.

Hlavným prameňom výskumu sú rukopisné pamiatky, tak cyrilské, ako aj latinské, ktoré sú autentickým nositeľom informácií skúmaných z vyššie uvedených okruhov. Práve pre ich publikovanie a interpretáciu vznikla vedecká séria s názvom *Monumenta Byzantina – Slavica et Latina Slovaciae* (ďalej MBSLS). V rámci tejto edície sa vydávajú texty cyrilských a latinských rukopisných pamiatok, ktoré patria do kontextu staršej slovenskej literatúry. Databáza takýchto pamiatok predstavuje neodmysliteľnú zložku kultúrneho, historického, jazykového a náboženského dedičstva slovenskej kultúry a národa.

Systematické spracovávanie jednotlivých pamiatok bolo uvedené vydaním prvej monografie s názvom *Cyrilské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti*.¹ Táto monografia dvoch autorov, slavistu Petra Žeňucha a historika a právnika Cyrila Vasiľa, nazerá na skúmanú problematiku z dvoch odlišných uhlov pohľadu. Publikácia upozorňuje

¹ ŽEŇUCH, PETER – VASIL, CYRIL: Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu / Cyrilské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. I. Roma – Bratislava – Košice: Pontificio Istituto Orientale / Slavistický kabinet SAV / Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2003. 448 s. + 10 strán farebných obrazových príloh.

na zatiaľ málo preskúmanú problematiku cyrilských rukopisných pamiatok regiónu východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi, zároveň ponúka historicko-kultúrny a spoločensko-religiózny kontext, do ktorého je potrebné zaradiť všetky skúmané písomné pramene. V prvej časti tak kniha ponúka predstavenie cirkevného spoločenstva v jeho dejinnom inštitucionálnom i duchovnom rozmere, v rámci ktorého sa zrodili skúmané písomné pamiatky. V druhej časti sa publikácia venuje problematike východoslovenských cyrilských rukopisných pamiatok z jazykovedného hľadiska, čo je ďalším nevyhnutným aspektom porovnávacieho výskumu.

Nasledujúca publikácia, druhá v rámci edície MBSLS, s názvom *Kyrillische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert*,² už predstavuje prvý konkrétny príklad spomínaného systematického výskumu. Táto kniha obsahuje paraliturgickú piesňovú produkciu, ktorá vznikala alebo sa používala v prostredí veriacich byzantsko-slovenskej obradovej tradície na teritóriu historickej Mukačevskej eparchie, najmä však na východnom Slovensku a na Podkarpatskej Rusi, dnešnej Zakarpatskej oblasti Ukrajiny. Publikácia predstavuje 21 rukopisných spevníkov zo Spišskej, Šarišskej, Zemplínskej a Užskej stolice a obsahuje aj odkazy na ďalšie rukopisné texty v 51 rozličných ruských, ukrajinských a srbských rukopisných spevníkoch. Osobitnú skupinu tvoria paraliturgické piesne zo spevníkov, ktoré vznikli v prostredí Báčky a Sriemu, kde podnes žijú potomkovia prisťahovalcov z východného Slovenska a Zakarpatskej oblasti Ukrajiny. Táto publikácia je obzvlášť výnimočná vďaka skutočnosti, že predstavuje prvý a zatiaľ jediný ucelený obraz o repertoári paraliturgických piesní v 18. – 19. storočí na teritóriu bývalej Mukačevskej eparchie, čím ponúka možnosti na ďalší jazykovedný, literárno-historický, hudobný i kulturologický výskum.

Okrem liturgických, či paraliturgických literárnych pamiatok je pre výskum nesmierne dôležitá dobová historiografia, prípadne komentáre, či iné podobné teoretické traktáty. Jedným z najdôležitejších je dokument, liturgický komentár historika Juraja Baziloviča (1742–1821). Jeho dielo nesie názov *Explicatio Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii*.³

Juraj Bazilovič, mnišským menom Joannikij, bol ako autor literárne činný vo viacerých oblastiach. Jeho dielo pozostáva z asketických spisov, historického traktátu a spomínaného liturgického komentára. Jeho dielo obsahuje množstvo historických dokumentov, ku ktorým sa dnes už iba ťažko možno dostať.

Rukopisný komentár *Explicatio Sacrae Liturgiae...* sa do roku 1963 nachádzal v mukačevskej kláštornej knižnici, je dnes uložený v Univerzitetnej knižnici Užhorodskej národnej univerzity. Text je napísaný dvojjazyčne v dvoch paralelných stĺpcoch v cirkevnej slovančine a latinčine a je tak významným dokumentom symbiózy cyrilskej a latinskej kultúry na skúmanom území. Najmä vydanie tohto diela predstavuje dôležitý krok pre správne pochopenie vzťahu dvoch kultúrnych sfér na území bývalej Mukačevskej eparchie. Osobitnú hodnotu pre výskum má skutočnosť, že komentárové a historické časti preložil autor do cirkevnej slovančiny z latinskej predlohy.

² ŽEŇUCH, PETER: *Kyrillische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert*. Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe B. Editionen. Band 23. Zugleich: *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae*. Vol. II. Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2006. 982 s.

³ ZAVARSKÝ, SVORAD – ŽEŇUCH, PETER: *Joannikij Bazilovič TOLKOVÁNIE Svjaščennyja Liturhiji Nóvaha Zakóna ístinnyja Bezkróvnjaja Žértvy / Joannicius Bazilovits EXPLICATIO Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii*. *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae*. Vol. III. Bratislava / Roma: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Pontificio Istituto Orientale / Slovenský komitét slavistov / Spolok sv. Cyrila a Metoda, 2009. LXI + 548 s.

Štvrtý zväzok edície má názov *Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku*.⁴ Toto vydanie je výsledkom viac ako desaťročného systematického výskumu prameňnej bázy písomností 15.-19. storočia, ktoré tvoria súčasť písomnej kultúry spätjej s cirkvou byzantského obradu na Slovensku. Obsahom sú rôzne písomnosti, ktoré autenticky odrážajú mnohé realie danej doby daného regiónu.

Tak byzantsko-slovanská, ako i latinská kresťanská a kultúrna tradícia podnes tvoria rovnocenné zložky duchovného a kultúrneho odkazu našich predkov, ktorý sa odvíja od cyrilo-metodského dedičstva. Všetky doteraz publikované texty prameňov sú autentickým záznamom a dokladom o prostredí a historických podmienkach vývinu východnej duchovnej i materiálnej kultúry, ktorá sa odráža v písomnostiach, jazyku i v zachovanej tradícii.

Literatúra

ZAVARSKÝ, SVORAD – ŽEŇUCH, PETER: Joannikij Bazilovič TOLKOVÁNIJE Svjaščénnyja Liturhíji Nóvaho Zakóna ístinnyja Bezkróvnnyja Žértvy / Joannicius Basilovits EXPLICATIO Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. III. Bratislava / Roma: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Pontificio Istituto Orientale / Slovenský komitét slavistov / Spolok sv. Cyrila a Metoda, 2009. LXI + 548 s.

ŽEŇUCH, PETER – VASIL, CYRIL: Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu / Cyrillské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. I. Roma – Bratislava – Košice: Pontificio Istituto Orientale / Slavistický kabinet SAV / Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2003. 448 s. + 10 strán farebných obrazových príloh.

ŽEŇUCH, PETER: Kyrillische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert. Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe B. Editionen. Band 23. Zugleich: Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. II. Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2006. 982 s.

ZAVARSKÝ, SVORAD – ŽEŇUCH, PETER: Joannikij Bazilovič TOLKOVÁNIJE Svjaščénnyja Liturhíji Nóvaho Zakóna ístinnyja Bezkróvnnyja Žértvy / Joannicius Basilovits EXPLICATIO Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. III. Bratislava / Roma: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Pontificio Istituto Orientale / Slovenský komitét slavistov / Spolok sv. Cyrila a Metoda, 2009. LXI + 548 s.

ŽEŇUCH, PETER: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. IV. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Pontificio Istituto Orientale / Slovenský komitét slavistov / Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka, 2013. 482 s.

⁴ ŽEŇUCH, PETER: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. IV. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Pontificio Istituto Orientale / Slovenský komitét slavistov / Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka, 2013. 482 s.

Towards Systematic Research of the Cyrillic and Latin Written Monuments

Systematic study of the Eastern spiritual culture has long been neglected in Slovakia. Hence, its role within the cultivation process has thus been unknown. The knowledge of the history of Slovakia and its culture has been one-sided; the lack of this important part of history could thus lead to erroneous interpretation of research based on other scholarly disciplines (such as ethnology, history and culture, or sociology). The task to explore this vast field has been undertaken by the Jan Stanislav Institute of Slavistics, which in cooperation with other key institutes comes with successful results.

Doc. ThDr. PaedDr. Šimon Marinčák, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave

Hornopotočná 23

918 43 TRNAVA

simon.marincak@truni.sk